

REAKTIVIRANJE PROCESA INTEGRACIJE ZEMALJA JUGOISTOČNE EVROPE U EU SA POSEBNIM OSVRTOM NA BOSNU I HERCEGOVINU

Mr.sc. Husein Aljkanović
Internacionalni univerzitet Travnik u Travniku
alj.husein@hotmail.com

Sažetak: EU je zajednica 28 država koja počiva na zajedničkim interesima, institucijama i svojim normativnim aktima. EU ima svoja ključna obilježja (jedinstvena valuta, zajednička odbrambena i bezbjednosna međunarodna politika). Organizaciona struktura ili njene institucije su: Evropski parlament, Evropski savjet i Evropska komisija. U Evropskom savjetu sada se sve manje jednoglasnije donose odluke, a sve više po principu kvalifikovane većine. Evropski parlament dobija sve veći značaj u oblastima u kojima je najviše kompetentan i isti je, sa Evropskim savjetom, ravnopravni faktor u EU. Evropska komisija je vlada EU i ista ima 28 komesara. Savjet EU je 07.11.2005. godine donio odluku o početku pregovora sa Srbijom i Crnom Gorom. Bosna i Hercegovina je 19.01.2006. godine donijela platformu za pregovore sa EU i strategiju za Evropske intergacije. Makedonija će početi pregovore sa EU čim ispuni uslove članstva u EU. Albanija je od strane SAD i EU pozvana da ubrza određene reforme koje su uslov za NATO i EU. Da li je EU spremna za najveći izazov u svojoj dosadašnjoj istoriji u drugoj deceniji 21. vijeka ili kako se još naziva "Post-Nica-Proces" ili će njen značaj u vođenju svjetske: spoljne, bezbjednosne, odbrambene politike imati sve veći značaj ili će biti mrtvo slovo na papiru ostaje da se vidi.

Ključne riječi: EU, krize, posljedice, mjere.

REACTIVATING THE INTEGRATION PROCESS OF SOUTH-EAST EUROPE IN THE EU WITH SPECIAL EMPHASIS ON BOSNIA AND HERZEGOVINA

Abstract: The EU is a community of 28 countries, which is based on: Common interests, institutions and their normative acts. The EU has its key features (single currency, common defense and security international politics). Organizational structure or its institutions are: the European Parliament, the European Council and the European Commission. The European Council is now less jednoglasnije decision-making and more on the principle of qualified majority. The European Parliament is gaining importance in the areas where the most competent and the same is with the European Council equal factor in the EU. The European Commission is the EU governments and the same has 28 commissioners. European Council 07.11.2005. adopted a decision on the start of negotiations with Serbia and Montenegro. Bosnia and Herzegovina 19.01.2006. adopted a platform for negotiations with the EU and a strategy for the European intergacije. Makedonija will begin negotiations with the EU as soon as you meet the conditions of EU membership. Albania by the US and EU urged to speed up certain reforms that are a precondition for NATO and the EU. Is the EU ready for the biggest challenge in its previous history in the second decade of the 21st Ages or as they are also called "post-Nice-process" or will its importance in leading the world: foreign, bezbjednosne, defense policy have to grow in importance, or will be dead letter remains to be seen.

Keywords: EU, crisis, consequences, measures.

1. UTICAJ FINANSIJSKE KRIZE OD 2007. GODINE NA INTEGRACIONE PROCES U EU

Sama tržišna globalizacija je dovela do velikih transfera kapitala između zemalja, multinacionalnih kompanija i finansijskih institucija pa je ista podpomogala širenje i prenos krize iz jednog mjesta svijeta na ostatak svijeta. Velika finansijska kriza se, poput domino-efekta, prenijela prvo na zemlje koje imaju isti ili sličan hipotekarni kreditni sistem kao SAD, u ovom slučaju to su Velika Britanija i neke Azijske zemlje (Južna Koreja, Tajvan, Singapur, Hong Kong). Nakon toga finansijska kriza iz SAD poput epidemije širi se na cijeli svijet.

U globalnom finansijskom sistemu nacionalne granice nemaju neke čvrste zaštitne mjere tako da se nastala kriza ne zadržava niti ostaje izolovana u granicama SAD nego je ista zauzela ostale dijelove svijeta.

Na finansijskom tržištu SAD, pored domaćih finansijskih institucija učestvovala su i finansijske institucije drugih zemalja, i svi su oni vjerovali u realnu i objektivnu procjenu hartija od vrijednosti na američkom tržištu, plasirali tu sva svoja slobodna finansijska sredstva i hartije od vrijednosti koje su imale lažni visoki rejting. Kupovina akcija velikih američkih institucija je bio mamac za kupce van američkih velikih finansijskih institucija jer su imale lažni paravan rizične zaštite.

Sama suština procjena hipotekarnih hartija od vrijednosti od strane američkih rejting agencija dovodi do toksične zaraze kako finansijskih aktiva, domicilnih finansijskih institucija, tako i inostranih finansijskih institucija. Finansijski gubici ino-finansijskih institucija bilježeni su iznosom uložених sredstava u toksičnu finansijsku aktivu američkih finansijskih institucija. Kako se kriza na tržištu nekretnina SAD širila i prenosila na finansijski sektor (banke, kompanije i fondove) tako su i inostrane finansijske institucije poprimale tu bolest. Prva tržišta koja su bila na udaru ove krize su tržišta EU i Azije i to zato što su učešća velikog broja investitora iz ovih dijelova svijeta učestvovali na tržištu novca i kapitala SAD.

Zaraženost lošom bankarskom aktivom evropske banke su gubile ili ostvarivale u ukupnoj masi gubitaka sljedeće kvote i to: Velika Britanija 11%, Luxemburg 7%, Holandija 6%, Belgija 4%, Nijemacka 4%, Irska 4%, Švajcarska 3% itd. Kumulativni ostvareni gubici EU su 39%, Kine 15%, Japana 9% itd.

Velika izloženost evropskih banaka na američkim rizičnim hipotekarnim zajmovima i velika panika koja je vladala na prostoru EU sijala je strah da se ista situacija ne dogodi na tržištu EU. Ovi potresi doveli su do nedostatka kreditnih finansijskih sredstava, porasta međubankarskih kamatnih stopa i kupovina velikih svota državnih obveznica.

Ova krizna situacija primorala je vlade evropskih zemalja na primjenu zajedničkih mjera sprječavanja kriznog širenja, te su se lideri 15 evropskih zemalja i Velike Britanije već 12.10.2008. godine složili oko primjene zajedničkih strateških mjera krizne odbrane. Za razliku od SAD koja ima jednu vladu, EU imala je 27 država i 27 vlada, a sada 28 država i 28 vlada što će uvijek biti kamen oko vrata efikasnijeg i ekspediktivnijeg rada. Evropska Centralna Banka zbog tih razloga ne može biti ekspeditivna kao FED, ali uvidjevši da je "pojeo đavo šalu" i da se finansijska kriza širi onda su ECB i centralne banke Velike Britanije, Švedske i Švajcarske hitno snizile svoje referentne kamatne stope, ali za razliku od FED-a koji je sa 4,5% referentnu kamatnu stopu snizila na 0,25% u 2008 godini, ECB i banke ovih pomenutih država su sa 4,5% referentnu kamatnu stopu skinuli na 1,5% u toku 2008 godine.

Zbog nedostatka finansijskog kapitala i porasta nepovjerenja na finansijskom tržištu krediti postaju sve nedostupniji i sve skuplji bez obzira što su se snižavale referentne kamatne stope. Nastala situacija na finansijskom kreditnom prostoru tražila je i traži primjenu ili poduzimanje

drastičnih mjera kako bi se povećala likvidnost finansijskog sistema i tad se donose odluke pojačanja finansijskih institucija i davanja garancija na finansijske pozajmice i pružanje garancija na privatnu štednju. Za ove hitne sanacione potrebe EU izdvaja 1700 milijardi eura ili 1,7 biliona eura. Pored toga, određene zemlje EU izdvajaju dodatne iznose sredstava: Njemačka izdvaja oko 70 milijardi eura za poboljšanje bankarske likvidnosti i oko 400 milijardi eura za poboljšanje međubankarskih aktivnosti, Velika Britanija za poboljšanje bankarske likvidnosti izdvaja oko 40 milijardi funti i privatizuje hipotekarnu banku kako bi zamaglila svoju dubiozu, Španija, takođe, priprema i izdvaja poveliku sumu novca, dok Island nacionalizuje čitav svoj bankarski sistem.

1.1 Posljedice kriznog uticaja EU na zemlje Jugoistočne Evrope

Zbog velike ekonomske komplementarnosti zemalja EU kriza se vrlo brzo i lahko prenijela na zemlje Evrope koje nisu članice EU. Sama povezanost finansijskih sistema zemalja EU sa finansijskim sistemima zemalja izvan EU je izražena na poseban način i to baš zbog toga što su finansijska tržišta EU tada bila limitirana sa domaćom kapitalnom potražnjom. Tada se italijanske, francuske, austrijske, grčke i skandinavske banke sa svojim kapitalom šire na tržišta Istočne i Jugoistočne Evrope. Skandinavske banke okreću se ka baltičkim zemljama, grčke i austrijske banke fokusiraju se na balkansko tržište, dok italijanske i francuske banke okreću se ruskom finansijskom tržištu. U periodu kada je ekonomija u fazi ekspanzije kapital se kreće od centra ka periferiji, i obrnuto, kada je ekonomija u fazi recesije tada se kapital vraća od periferije ka centru.

Evropsko-tranzicione zemlje i zemlje u razvoju EU su u velikoj mjeri zavisile od priliva kapitala razvijenih zemalja EU. Sama nakaradna bankarska privatizacija zemalja koje nisu članice EU i porast strane vlasničke stope u finansijskom kapitalu ovih zemalja iste čini finansijsko-kapitalno ovisnim. Izloženost većem kriznom riziku i većim finansijskim posljedicama po svoj finansijski sistem je veći kod ETZ i zemalja JIE nego što je kod razvijenih zemalja EU.

Tabela 1. Učešće kapitala u vlasničkoj strukturi pomenutih zemalja je:

1. Slovačka	97%	7. Crna Gora	79%
2. Češka	96%	8. Rumunija	70%
3. Hrvatska	90%	9. Letonija	67%
4. BiH	83%	10. Srbija	60%
5. Bugarska	80%	11. Mađarska	58%
6. Poljska	80%	12. Makedonija	54%

Osim bankarskog sektora na ovim prostorima krizom je pogođen i berzanski sektor. Sama promjena obima trgovanja na berzama utiče na cijene akcija. Ako obim trgovine raste tada cijene na berzama padaju, ako obim trgovine na berzama ostaje isti tada cijene akcija imaju blagi pad, a ako obim prometa na berzama zbog krizne panike opada tada i berzanske cijene znatno brže opadaju.

Ovi finansijski krizni efekti sa prostora SAD vrlo se brzo prenose na Evropske berze, a odatle na ostatak zemalja koje nisu članice EU. Toksična finansijska aktiva američkih banaka zarazila je finansijsku aktivu evropskih banaka i bankarsku aktivu drugih zemalja što je izazvalo dramatične gubitke u finansijskom sektoru. Manje razvijene zemlje i zemlje u

tranziciji Evrope koje nisu direktno pogođene velikom finansijskom krizom, suočene su sa indirektnim kriznim posljedicama zbog povezanosti finansijskih institucija ovih zemalja.

Sam prenos krize sa finansijskog sektora na realni sektor intezivira se zbog nedostatka finansijskog kapitala i zaoštavanje uslova zaduživanja, a to se reflektuje kroz povećanje kamata, skraćanjem rokova kreditne otplate, rigoroznijom selekcijom novim kreditnim odobravanjem. Nedostatak finansijskih sredstava izaziva pad proizvodnje, usporeni privredni rast, promjenu i pad izvoza, smanjenja obima tržišnog prometa i pada BDP. Ovi naprijed pobrojani faktori dovode do inflacionog rasta i pada uposlenosti.

Inflacija SAD u kriznom periodu od druge polovice 2007. do 2008. godine iznosi 5,5%, ali se ista u 2009. godini smanjuje na 0,3 % . Ovaj inflacioni pad potkrepljuje se padom potražnje za robama kako na lokalnom tako isto i na međunarodnom tržištu. Sam nedostatak straha od inflacione opasnosti ohrabluje zemlje da primjenjuju ekspanzivnu monetarnu politiku (smanjenja kamatnih stopa, povećanja mase novca u opticaju i investicionu stimulaciju).

Zbog komplementarnosti ekonomija SAD i EU i samog efekta globalizacije kriza koja je zahvatila finansijski i realni sektor SAD polako se prenosi na Finansijski i realni sektor EU i onih zemalja koje nisu članice EU.

BDP u EU bilježio je svoj rast sve do četvrtog kvartala 2006. godine nakon čega nastupa trend usporenosti privrednog rasta, tako da u četvrtom kvartalu 2007. godine dolazi do pada BDP EU. Inflacioni rast u EU počinje u trećem kvartalu 2007. godine i dosiže stopu rasta od 4%. Ovaj inflacioni rast u EU poklapa se sa periodom inflacionog rasta SAD. Zbog smanjenja tražnje na tržištu EU otpočinje trend inflacionog pada tako da isti od druge polovice 2008. godine do početka 2009. godine pada sa 4% na 1,1% . Kao što je i FED u SAD uslijed ovog trenda inflacionog pada poduzeo ekspanzivno monetarnu politiku i ECB je takođe primijenila ekspazivno monetarnu politiku smanjenja referentnih kamatnih stopa sa 4,5% na 1,5%.

Stopa nezaposlenosti u ovom vremenskom intervalu od 2008. do 2009. godine u SAD raste sa 4,5% na 7,5%. Bez obzira što su poslodavci primjenjivali zamrzavanje ili smanjenje plata, skraćanja radnog vremena stopa nezaposlenosti ipak je rasla. U EU u tadašnjem vremenskom intervalu stopa nezaposlenosti je bila šarolika, kako u EU tako isto i u Euro zoni, a to zbog naglog prijema zemalja Istočne Evrope u EU, od 2002. do 2004. godine, gdje se stopa nezaposlenosti kretala od 7,5% do 9%, dok od 2004. do 2007. godine pada na 4%.

1.2 Prenos finansijske i ekonomske krize iz zemalja EU u zemlje Jugoistočne Evrope

Direktni efekti svjetske ekonomske krize ostavit će direktne posljedice na zemlje koje najviše učestvuju u međunarodnim tokovima kapitala i trgovine. Za razliku od ovih zemalja, zemlje u razvoju i zemlje u tranziciji osjetit će indirektno uticaje finansijske krize po svoj finansijski sistem, a on će se odražavati kroz pad likvidnosti, manjkavosti izgradnje reformi finansijskih institucija i kroz realni sektor usporavajući privrednu aktivnost.

Bosna i Hercegovina je prve udare velike finansijske krize najprije osjetila na svom finansijskom tržištu, odnosno na berzama. Zbog nedovoljne razvijenosti tržišta kapitala u Bosni i Hercegovini uticaj svjetske finansijske krize će biti ograničenog inteziteta. Bez obzira na veličinu zemlje, na veličinu njene ekonomije i na njeno učešće u svjetskim finansijskim i trgovinskim tokovima, ova kriza će u Bosnu i Hercegovinu imati sljedeće uticaje: veće povlačenje stranog kapitala, smanjen stepen likvidnosti i veći berzanski pad.

Pad brezanskih indeksa kod tranzicionih zemalja Jugoistočne Evrope i kod nas, mnogo je veći nego u razvijenih zemalja. Ovom galopirajućem indeksnom padu berzi najveći doprinos

su donijele trapave bankarske privatizacije. Uzrok naglog pada vrijednosti berzanskih indeksa i povlačenje inostranih investicija, povećanju kriznog inteziteta i slabog kreditnog rejtinga, imat će veliki uticaj na intezivni indeksni berzanski pad.

Navedeno se može vidjeti u sljedećoj tabeli.

BERZANSKI INDEKSI		BERZANSKI PROMET	TRŽIŠTE KAPITALA
1. Belex15	-75%	-56%	-35%
2. Belexline	-69%	-43%	-42%
3. LjubljanaSBITOG	-65%	-53%	-55%
4. LjubljanaSIB20	-68%	-63%	-50%
5. ZagrebCrobex	-67%	-63%	-50%
6. SarajevoBIFX	-67%	-63%	-53%
7. SASX10	-67%	-82%	-53%
8. B.LukaBIRS	-60%	-71%	-39%
9. Podgorica	-71%	-70%	-60%
10. SkopljeNBI	-73%	-70%	-41%
11. PragPX	-53%	-16%	-41%
12. BudimpeštaBUX	-54%	-35%	-29%

Uticaj kriznih poremećaja razvijenih zemalja EU imat će velikog uticaja na bankarski sistem zemalja Jugoistočne Evrope i to najviše preko bankarskih stopa. Različite bankarske stope između referentnih kamatnih stopa i stopa po kojoj banke plasiraju svoj kapital na prostore ovih zemalja postaje sve izraženiji. Kako se kriza produbljivala slobodnog kapitala bilo je sve manje, uzimanje novih kredita bilo je sve teže, kreditno reprogramiranje postaje sve teže i banke nisu pratile trend pada referentnih kamatnih stopa. Kamatne stope kod evropskih razvijenih zemalja (EURIBORDS) u drugom i trećem kvartalu 2008. godine porasle su sa 4,5 na 5,5%, a isti je uzrokovan rastom kamata ECB. Manjak novca na finansijskom tržištu morao se nadoknaditi ekspanzivnom monetarnom politikom tako da je EUROBORDS u četvrtom kvartalu 2008. godine pao za 5,5 na 1,5 %. Bez obzira na pad EURIBORDS- a aktivne kamatne stope zemalja u razvoju i zemalja u tranziciji nisu smanjivane zbog rasta rizika kreditnog plasmana, te je isti otežavao pristup stranim izvorima finansiranja. Sami efekti smanjenja referentnih kamatnih stopa anulirani su rastom stopa rizika iz razloga što je, direktno i indirektno, velika finansijska ekonomska kriza zahvatala sve veći krug zemalja i njihovih sistema, a kao rezultat svega toga je pad bankarskih i korporativnih likvidnosti i rast bankarske panike.

Pod prijetnjom krize likvidnosti banke su pokušavale, povećanjem pasivne kamatne stope, nadoknaditi pad stepena bankarske likvidnosti, ali bez obzira na ove manje kamatne razlike između aktivne i pasivne kamatne stope ili skoro njihovo izjednačavanje, još veći problem bankarske likvidnosti je izazvalo sve teže inobankarsko zaduživanje.

Same posljedice prelijevanja krize sa finansijskog na realni sektor ogleda se u nedostatku finansijskih sredstava, povećanom odlivu kapitala ili bankarskom povlačenju, i smanjenju stranih direktnih investicija. Sam nedostatak finansijskog kapitala izaziva kapitalno

poskupljenje ili rast kamatnih stopa, kreditno finansiranje se smanjuje ili ograničava, kreditni uslovi postaju sve rigorozniji, tako da će ovaj kapitalni nedostatak znatno više otežati proizvodnju, usporiti privredni rast, povećati radnu neuposlenost i smanjiti BDP.

Smanjenje globalnog stepena finansijske likvidnosti utiče na smanjenje stope ili pogoršavanju uslova kreditnog zaduživanja, te redukovana kreditna ponuda utiče na promjenu stopa ponude i potražnje za kreditnim sredstvima. Ako je ponuda kreditnih sredstava manja tada tražnja za tim sredstvima raste i obrnuto izazivajući domino efekat. Osnovni faktori koji su uticali na pogoršanje uslova kreditne zaduženosti nisu samo rast kamatnih stopa, nego je najveći uzročnik rast stope rizika ili rast premije rizika, koja se dodaje među bankarskim kamatnim stopama.

Same posljedice prelaska krize sa finansijskog na realni sektor kod tranzicionih zemalja Jugoistočne Evrope najviše će se osjećati u većem povlačenju stranog direktnog investiranja, investicionom padu i padu berzanskih promjena, većem inokapitalnom povlačenju, smanjenju proizvodnje i agregatne tražnje, usporavanju privredne aktivnosti, smanjenju BDP, povećanju nezaposlenosti, padu životnog standarda, itd..

Osim ovog uticaja, ako kumulativno posmatramo sve pobrojane faktore, možemo očekivati sljedeće: manju svjetsku potražnju, manji svjetski privredni rast, pad svjetskog BDP, rast svjetske nezaposlenosti itd. Ovaj evropski krizni uticaj na tranzicione zemlje Jugoistočne Evrope odrazit će se i na izvoz ovih zemalja (nedostatkom kapitala na svjetskom trgovinskom tržištu, nepovoljnih kreditnih zaduživanja i smanjenjem svjetske agregatne tražnje). Pobrojani faktori dovode do pogoršavanja uslova poslovanja tranziciono evropskih izvoznika zato što su inostrani konzumenti postali siromašniji i što su privredna društva razvijenih evropskih zemalja ušla u recesiju. Drugi nedostatak ili manjkavost izvoznika tranzicionih zemalja Jugoistočne Evrope je sama simplifikacija izvozne strukture (izvoz ovih zemalja u razvijene zemlje EU iznosi do 85%), te svaka promjena na ovom užem tržišnom prostoru ima veće posljedice na izvoznike i njihovu privrednu aktivnost.

Uticaj svjetske finansijske krize na priliv stranih direktnih investicija u tranzicione zemlje Jugoistočne Evrope ima poseban značaj. Pad priliva stranih direktnih investicija odražava se na investitore (inoinvestitori postaju sve konzervativniji, izbjegavaju ili reduciraju svaka investiciona ulaganja, i svako rizičnije investiranje izbjegavaju).

U najvećem jeku globalne finansijske krize, globalni priliv stranih direktnih investicija opada oko 21%. Svjetska ekonomska kriza najviše pogađa razvijene zemlje i strane direktne investicije kod ovih zemalja opadaju za 37%, dok kod zemalja u razvoju imaju blagi rast.

Zemljama u tranziciji neophodne su strane direktne investicije jer bi iste bile glavni pokretač ekonomskog rasta i razvoja, a da bi iste obezbijedile sredstva za investicije. Zemlje u tranziciji moraju povećati svoju štednju iz koje bi se mogle investiciono zaduživati. Osim nedostatka finansijskog kapitala ovim zemljama nedostaju savremena tehnologija i upravljačko znanje. Nedostatak finansijskog kapitala, tehnološkog znanja i upravljačkog znanja glavni su usporivači industrijsko-tehničkog i tehnološkog razvoja. Svi ovi faktori bi se mogli nadoknaditi SDI. Pad priliva SDI utiče na smanjenje uvođenja novih proizvodnih kapaciteta, smanjenja novih radnih mjesta, smanjenja rasta izvoza, smanjenja agregatne tražnje, smanjenja agregatne ponude i dr. Zato država treba u ovakvim kriznim uslovima raditi na podizanju svoje kreditne sposobnosti kako bi se povećao priliv SDI i stvaranja boljeg investicionog ambijenta.

2. KRIZNA REFLEKSIJA KOD TRANZICIONIH ZEMALJA JUGOISTOČNE EVROPE

Kriza koja je zahvatila tranzicione zemlje Jugoistočne Evrope i mnoge druge zemlje nije nastala slučajno ili kao grom iz vedra neba, nego je nastala kao posljedica vođenja neodgovorne poslovne politike nadležnih institucija za kontrolu finansijskih tržišta. Sam izvor slabosti ovih institucija nastaje zbog nepotpune i površne kontrole poslovanja banaka, investicionih fondova i drugih skrivenih situacija koje su samo finansijskim moćnicima i njihovim nalagodavcima znane.

Prvi talas krize sa Woll Street širi se po cijelome svijetu i njegova manifestacija se odražava na: bjegstvo inostranog kapitala, drastični pad berzanskih indeksa, nedostak svježeg kapitala, povećanje cijene kapitala, pad BDP, smanjenje obima trgovine, povećanje stope nezaposlenosti i dr.

Drugi talas ove finansijske i ekonomske krize najviše pogađa realni sektor proizvodeći duboke i bolne lomove po ekonomije zemalja koje nisu imale nikakvog učešća u kriznom izazovu, a u tu grupu zemalja spadaju tranzicione zemlje Jugoistočne Evrope. Razvijene evropske zemlje i druge razvijene svjeske zemlje i njihove finansijske korporacije su učestvovala u direktnom ili indirektnom alhemijskom američkom finansijskom piru, te su iste platile ili još plaćaju taj ceh. Kumulativni ostvareni gubitci Evropskih zemalja iz ove finansijske toksične igre iznose negdje oko 39 do 45% ukupno ostvarenih svjetskih finansijskih gubitaka.

Privrede ovih zemalja poslije prvog kriznog vala 2007. i 2008. godine su najviše osjetile krizne udare po svoju izvoznu politiku i to zato što je izvozna politika zemalja Jugoistočne Evrope bazirana na izvozno tržište razvijenih zemalja EU i ona se kreće negdje oko 70 do 95%. Zahvatanjem ozbiljnih recesivnih poremećaja zemalja EU ima direktne i indirektne posljedice na zemlje Jugoistočne Evrope i to putem smanjenja izvozne tražnje zemalja EU, a ta smanjena tražnja smanjuje industrijsku proizvodnju koja će opet izazvati zatvaranje nestabilnih i nerentabilnih kompanija. Zatvaranje ovih kompanija izazvat će smanjenje zarada i rasta stope nezaposlenosti.

Ovi udari najviše su pogodili tranzicione zemlje čija je izvozna kvota bila pretežno primarna proizvodnja sa malim stepenom industrijske obrade zato što su privrede razvijenih evropskih zemalja najprije reducirale tražnju za tim proizvodima. Sa druge strane dugogodišnja ekspanzivna fiskalna politika i veliko učešće javne potrošnje u budžetima zemalja Jugoistočne Evrope sa jedne strane, i suženi izvozni paket i strukturalni poremećaj sa druge strane izazvali su velike platnobilansne deficite kod ovih zemalja što dovode u pitanje njihovu makroekonomsku stabilnost. Sam izlaz ili izlazna politika iz ove situacije kod zemalja Jugoistočne Evrope zahtijeva uvođenje određenih reformi kao što su kreiranje uslova za značajnije privlačenje SDI i obrazovne promjene.

SDI prioritet moraju dati onim izvoznim investicijama koje će sa sobom donijeti radnu, tehničku i tehnološku promjenu i produktivni napredak. Obrazovne promjene putem uvođenja obrazovnih novina trebaju da dovedu do komparativnih prednosti na tržištu znanja, kako regionalnog tako i šire. Neki autori kažu da je neznanje ponuđača vrijednosnih papira i kupaca tih istih papira, na tržištu kapitala SAD, izazvalo globalnu finansijsku krizu, što čisto sumnjam da je to ključni faktor, nego je tu posrijedi nešto drugo, a to je namjera velikih finansijskih džinova (Rokfelerovi i Sorošovi hirovi), jer su isti apsolutni ovozemaljski finansijski vladari. Da je drugačije što se onda izdvajaju i odobravaju tolika finansijska sredstva za pokriće finansijske dubioze ovih finansijskih džinova i što se njihovi finansijski

gubici socijalizuju i pokrivaju preko poreskih obaveznika, a dok ostvarene profitne stope ostaju samo njima. Ako ova kriza nije propast tržišta ili kapitalizma nego je ista samo korekcija određenih tržišnih poremećaja i tržišnih očekivanja, onda nije isključeno da će u budućnosti nastajati veće finansijske i ekonomske krize sa većim i dalekosežnijim posljedicama.

2.1 Krizno alarmiranje ili uzbuna kod zemalja Jugoistočne Evrope

Vlade svih zemalja angažovale su se ili su se trebale direktno angažovati i uključivati neformalne grupe (G7, G8, G20) i međunarodno finansijske institucije (MMF i svjetsku banku) u poslove izrade programa mjera za neutralisanje ili bar ublažavanje efekata svjetske finansijske krize. Donijeti programi krizno sanacionih mjera imaju za cilj da ostvare sklad između monetarne i fiskalne politike unaprijeđenja donesenih mjera, obezbijediti neophodni nivo likvidnosti, podržati ekonomski rast i izvršiti ravnomjerniju raspodjelu kriznih udara.

Na odlukama vlada svih zemalja je da uzmu stvar u svoje ruke i da aktivnije i sinhronizovanije djeluju na rješavanju ovih finansijskih ekonomskih kriznih posljedica. Iskustva iz velike ekonomske krize treće decenije 20. vijeka dali su veliki doprinos kreatorima ekonomske politike kako će neutralisati ili ublažiti ove krizne posljedice. Na osnovu iskustava iz ovog perioda današnje vlade su zaključile da su trškovi nepoduzimanja bilo kakvih mjera po državu mnogo veće od troškova intervencionističke politike, te kao odgovor na tu politiku vlade intervenišu sa hiljadama milijardi ili biliona dolara ili eura kako bi spasili svoje ekonomske sisteme, prikrili ili zamaglili njihove finansijsko tajkunske namjere.

Strukturalni poremećaj zemalja Jugoistočne Evrope u ovom kriznom periodu su deindustrijalizacija, postojanje resursnog jaza i samo finansiranje tog resursnog jaza. Prvi poremećaj ili deindustrijalizacija je sama dominacija sektora proizvodnje nerazmjenjivih dobara. Razvojna politika privreda tranzicionih zemalja Jugoistočne Evrope mora prioritet dati proizvodnji i razmjeni dobara i usluga sa inostranstvom jer tada se ostvaruje: smanjenje platnog deficita, povećanje priliva stranih novčanih sredstava, povećanje priliva SDI. povećanje stopa uposlenosti, povećanje tehničko-tehnološkog razvoja, povećanje radne produktivnosti, povećanje rasta spoljnotrgovinske razmjene i BDP- a. Rast BDP- a na bazi povećanja udjela nerazmjenjivih dobara stvara dugoročni strukturalni problem nedovoljno razvijenog ili zakržljalog izvoznog sektora. Kako su privrede ovih zemalja male i otvorene stvara se veliki spoljnotrgovinski deficit, on se ne može riješiti devalvacijom domaće valute (kod nas je valutni odbor). Dugoročna precijenjenost domaće valute onemogućava promjenu izvozne strukture. Ako se privredna struktura ne mijenja onda se produžava i podržava precjena domaće valute.

Drugi problem tranzicionih zemalja Jugoistočne Evrope je postojanje resursnog jaza. Ove zemlje u kontinuitetu permanentno više troše dobara i usluge nego što ih proizvedu. Domaća agregatna tražnja kod ovih zemalja (kod nekih veća, a kod nekih manja) je veća od njihovih proizvodnih mogućnosti. Ovo stanje se oslikava deficitno platnim budžetom. Postoji čitav niz faktora koji su izazvali i održavaju ovo stanje, a osnovni je umjesto proizvodnje i izvoza roba i usluga, što su zemlje izvozile radnu snagu čiji ostvareni dohodci u drugim zemljama putem doznaka u domicilnu zemlju uvećavaju potrošnju i stvaraju veću agregatnu tražnju od ponude. Osim ovog faktora doznaka ino nerezidenata postoji još i uvećana potrošnja javnog sektora putem plata i državnih izdataka koje nisu povezane i usaglašene sa produktivnošću rada. Kod tranzicionih zemalja Jugoistočne Evrope udio javnog sektora u ukupnom ličnom dohodku stalno raste u odnosu na ostvareni dohodak.

Nakaradna privatizacija kod ovih zemalja ide obrnuto sa socijalizacijom dohodovne raspodjele (kako privatizacija raste tako uposlenost radnika opada i životni standard je sve lošiji). Prihodi od privatizacije potrošeni su za pokriće budžetskih deficita, a ta ista potrošnja podiže domaću agregatnu tražnju i uvećava platno bilansni deficit. Sam veći priliv sredstava od inodoznaka i od povećanja potrošnje javnog sektora na pozitivan način utiče na razvoj nerazmjernog sektora privrede.

Sufinansiranje resursnog jaza se najviše osjeća u kriznim periodima. Ovaj resursni jaz bio bi mnogo manji da nema značajnih priliva doznaka iz inostranstva koji utiču na povećanje agregatne tražnje.

2.2 Mjerila izlaska iz krize zemalja Jugoistočne Evrope

Ogledalo izlaska iz krize ili pravi put iz njenog izlaska je uzeti jeftin novac i sa istim pokrenuti proizvodnju i povećati rast BDP- a i stopu zaposlenosti. Treba primijeniti Kenzijansku politiku koja počiva na uvećanoj državnoj potrošnji koja će postaći smanjenu tražnju. Državnom potrošnjom u javne radove i ubacivanjem novca u kanale potrošnje preko plata, preko kupovine materijala i opreme izaziva veću tražnju, a ona opet ubrzava veću zaposlenost. Sam rast BDP- a i zaposlenosti su pravi dokaz da zemlja izlazi iz krize. Novčana ekspanzija i njegovo davanje bankama nema nikakvu garanciju da će taj jeftin novac postaći privrednu aktivnost. Banke tim novcem mogu da kreditiraju privredu ali i ne moraju, ili će isti trošiti u druge namjene kako bi ostvarile što veći profit. Iste najčešće koriste špekulativne kanale, profit se ostvaruje ali ostala privreda stagnira.

Iz ovog začaranog kriznog kruga najlakše izlaze društva koja su kreativna (sam izlaz iz finansijske krize moguć je na dva načina), pronalaskom i primjenom novih tehnologija i primjena militarističke ideologije. Dosadašnje manje krize iz 80-ih godina 20. vijeka rješavane su zahvaljujući IT tehnologijama (ali ovaj put je dug), dok militaristička ideologija širih razmjera nije preporučiva, te velike sile direktno ili indirektno izazivaju lokalne ograničene ratove.

Postavlja se pitanje šta onda činiti: da li popraviti svoje konkurentske sposobnosti ili svaliti krizu na druge? I jednu i drugu politiku primjenjuju razvijene zemlje i prednost će imati ona zemlja koja brzo uradi velike strukturalne promjene.

Naše nesnalaženje u krizi definisano je davanjem naglaska na sljedeće aktivnosti: stabilizaciji, liberalizaciji i privatizaciji. Stabilizacija se svela na čvrsto držanje valutnog odbora i ubijanje privredne konkurentske mogućnosti i poskupljenja domaće robe. Liberalizacija je dovela do dodatnog gušenja domaće proizvodnje. Obadvije pozicije, stabilizacije i liberalizacije, dovele su do gušenja domaće proizvodnje i obaranja vrijednosti naših preduzeća koja će se u fazi privatizacije prodavati po izuzetno niskim cjenama. Ostvareni prihodi privatizacije nisu korišteni za privredni razvoj nego je isti korišten za tekuću budžetsku potrošnju i pokrivanje budžetskog deficita.

Monetarno finansijske mjere za izlazak iz krize u Bosni i Hercegovini mogu se svrstati u fiskalne mjere koje bi se trebale primijeniti da bi se izaslo iz krize su mjere javnih finansija i to:

- Mjere smanjenja budžetskog deficita,
- Mjere stabilizacije javnog duga,
- Mjere poboljšanja efikasnosti fiskalne politike,
- Mjere smanjenja javne potrošnje,

- Mjere smanjenja fiskalnog opterećenja kako bi se pojačala konkurentna sposobnost privrede .

Sami pravci djelovanja i mjere za izlazak iz krize su: smanjenje budžetskog deficita i stabilnost javnog duga, tj. optimalna javna zaduženost, smanjenje javne potrošnje i fiskalnog opterećenja i otklanjanja smetnji konkurentskoj sposobnosti bosanskohercegovačke privrede. Vlautni odbor za Bosnu i Hercegovinu je prihvatljiv zbog sigurnosti tržišta kapitala i isti se treba modificirati i prilagoditi razvojnoj kreditnoj politici određivanja kamatnih stopa, kako bi se ojačala privreda, kao nosilac privrednog razvoja, i građanska potrošnja kao nosilac agregatne potrošnje. Njegovi nedostaci su nefleksibilnost primjene monetarne politike, ali zbog naše političke situacije valutni odbor je najoptimalnije rješenje obzirom da je isti eliminisao novčano emisijski kaos. Zbog njegove fiksne deviznog kursa, isti nam omogućava primjenu varijabilnog deviznog kursa, nego je valutu vezao za euro.

2.3. Rješenje dužničke krize tranzicionih zemalja Jugoistočne Evrope

Jedan od modusa iznalaaska rješenja dužničke krize zemalja u razvoju i zemalja u tranziciji Jugoistočne Evrope je put refinansiranja starog duga novim zaduživanjem ili djelimičnim otpisom starog duga kako bi se povećao brži ekonomski razvoj zemalja u tranziciji Jugoistočne Evrope.

Pri analizi stope zaduženosti nije bitan samo apsolutni iznos duga, nego su bitni i drugi parametri, a to su: odnos spoljnog duga i BDP- a, odnos spoljnog duga i vrijednosti godišnjeg izvoza, odnos godišnjeg javnog anuiteta i vrijednosti godišnjeg izvoza.

Odnosi veličina kod ovih parametara su:

- Odnos spoljnog duga i BDP- a može se kretati do 60%, tad se utvrđuje državna solventnost,
- Odnos spoljnog duga i vrijednosti godišnjeg izvoza može se kretati do 220%,
- Odnos godišnjeg javnog anuiteta i vrijednosti godišnjeg iznosa može se kretati od (25-30%).

Same mogućnosti većeg kriznog vala tranzicionih zemalja Istočne i Jugoistočne Evrope i lista zemalja kojima prijeti ozbiljna finansijska kriza ili dužnička kriza proširuje se iz dana u dan. Ista zahvata i one zemlje koje su do juče bilježile veliki privredni rast. Prve žrtve nove finansijske krize ili dužničke krize su zemlje u kojima vlade, kompanije i sami građani nakon liberalizacije kapitala uzimaju pozajmice u stranim valutama. Loša bankarska privatizacija kod ovih zemalja i preuzimanje većinskog paketa finansijskog kapitala od stranih banaka iste uvode finansijski trik, a to je da su ino-banke davale niže kamate na ino-zaduživanje i strane valute nego na dominacionu valutu.

Nakon globalne finansijske krize ino-banke primjenjuju politiku restriktivne ino-zaduženosti i restriktivne monetarne politike, krediti postaju sve skuplji i nedostupniji (nastupa faza ino-iznurivanja i iscrpljivanja). Domicilna vlada tad primjenjuje politiku devalvacije domaće valute, te tako i ona počinje, da li svjesno ili nesvjesno da povećava ino-kreditni teret kod svojih kompanija, građana i sam svoj teret javnog duga. U ovu grupu zemalja spadaju skoro sve tranzicione zemlje.

Da bi razvijene zemlje zaštitile svoj uloženi kapital u tranzicionim zemljama iste će morati putem međunarodnih finansijskih institucija (MMF i svjetske banke) i svojim direktnim učesćem pružiti šansu i davati pomoć zemljama u razvoju i zemljama u tranziciji. Zemlje u

razvoju i zemlje u tranziciji imaju neki antagonistični odnos prema stranim finansijskim institucijama zato što su te pozajmice uslovljene socijalnom, potrošačkom fiskalnom i monetarnom politikom, ali nužda zakon mijenja. Pametne vlade zemalja u razvoju i zemalja u tranziciji tad traže savjet struke i nauke za pronalazak puta izlaska iz teške situacije, "primanja terapije oživljavanja" i daljeg i privlačenja SDI.

Brz razvoj zemalja u razvoju i zemalja u tranziciji zavisio je i zavisit će od kredita Zapadnoevropskih zemalja i američkih banaka i kredita od MFI, a sve u cilju otvaranja novih fabrika, razvoja infrastrukture i proizvodnje robe za izvoz. Kada zemlje u razvoju ili tranziciji zapadnu u krizu tada banke i finansijske institucije razvijenih zemalja smanjuju davanje novca i iste vrše pritisak na bankarski sistem tranzicionih zemalja. Kada finansijski izvori (ZUR i ZUT) presuše onda povjerenje investitora blijedi, a zemlje kreditori ubrzavaju svoje potraživanje te tada korisnici kredita zapadaju u krizu. Samim izbijanjem globalne finansijske krize robna tržišta i domaća valuta (ZUR i ZUT) počinje da slabi, strani kapital prestaje da pristiže, trgovina se smanjuje i strani investitori brinu za povrat uložених sredstava. Nastala dužnička bolest i porast troškova zbog devalvacije domaćе valute radi izlaska iz dužničke krize pritišće vlade ovih zemalja da vrše pozajmice u stranim valutama kako bi iste isplatile strane dugove.

Postoji potreba poduzimanja mjera pomoći zemljama (ZUR i ZUT) i to zato što je zbog naglog smanjenja likvidnosti ovih zemalja došlo do ranih dana finansijske krize. Sama neblagovremena pomoć ugroženim zemljama, tj. zemljama u razvoju i zemljama u tranziciji, moglo bi da se negativno odrazi na privredu razvijenih zemalja koje su svakako u recesiji. Samim procesom globalizacije privreda razvijenih zemalja i zemalja u razvoju i zemalja u tranziciji su jaki privredni partneri, a posebno u vremenima kada je izvoz svijetla tačka razvijenih zemalja ili jedini način kriznog spasa. Cijeli ekonomski prosperitet razvijenih zemalja zavisi od toga dali će tržišta ZUR i ZUT nastaviti svoj prosperitet. Od samog nastavka ili izostanka ovog prosperiteta povlači se tanka linija između kontrolisanog pada i dubokog ponora privreda razvijenih zemalja.

ZAKLJUČAK

Najnovije analize globalne finansijske i ekonomske krize govore da je kriza dodirnula samo dno i da je najgore iza nas. Ovo mišljenje iznose neki zvaničnici velikih finansijskih institucija ali ističu i da postoji bojaznost da ista u pojedinim zemljama može mutirati u druge oblike. Neki analitičari tvrde da postoje bojaznosti krizne mutacije zbog greške plasmana većih iznosa sredstava od strane finansijskih institucija. Razvijene zemlje EU učestvuju sa svojim velikim kapitalom u finansijskim sistemima tranzicionih zemalja Jugoistočne Evrope i postoji bojaznost da ovo ne izazove mutaciju finansijske krize.

Zbog umanjene svjeske kreditne kvote dovodi se u pitanje rast privrednog napretka, održivost radne uposlenosti, rasta BDP- a i samog životnog standarda razvijenih zemalja, zemalja u razvoju i zemalja u tranziciji. Mjere koje vlade najrazvijenijih zemalja moraju hitno poduzeti su eekspazivno monetarne i fisikalne mjere sa kontrolisanom inflacijom, kako bi se sredstva sve više ulagala u realnu ekonomiju.

Dužnička kriza je sljedeći problem koji će sve više zabrinjavati vlade i finansijske institucije razvijenih zemalja, ali to ne treba zabrinjavati ako ovaj indirektni oblik krize "pritvara" vrata kreditne politike, odnosno to ne znači da se neće proširivati oblik ulaganja u vlasničke papire kompanija zaduženih zemalja.

LITERATURA

1. Jakovčević, D.: „Moguća je nova ekonomska kriza 2007. godina
2. Mladen Bodiroža „ Evropska unija „ Glas Srpski Banja Luka, 2008. godine
3. Mladen Bodiroža „ Međunarodna ekonomija „ IUT, Travnik 2012. godine
4. Nenad Vunjak: „Finansijski menadžment“ UNIRX, 2008. godina
5. Saras G.: „Kriza globalnog kapitalizma“ „Split feral tribune 2007. godine
6. Zekerijah Smajić: „EU Šahimpašić Sarajevo 2013 godine“